

Н. В. Кондратенко

ПИТАЛЬНЕ РЕЧЕННЯ ЯК НАЗВА

ПОЕТИЧНОГО ТВОРУ

Назва твору - це перше, з чим зустрічається читач, відкриваючи книжку. Вона містить квінтесенцію змісту, те, що автор хотів насамперед донести до читача. Назва може бути формально представлена словом, словосполученням, реченням. Ю.О. Карпенко вважає, що назва як елемент ономастики є одиницею лексичного рівня, а як елемент структури твору - одиницею синтаксичного рівня, реченням [2:4]. Існує думка, що назва є особливим "типом фразового тексту" [5:131], при цьому предметом уваги були назви, співвіднесені зі словом або словосполученням. Між назвою художнього твору може бути при цьому і речення будь-якого функціонального типу. Об'єктом нашого дослідження стали питальні речення, які є назвами поетичних творів українських та російських поетів.

Назва твору є явищем номінації у широкому розумінні, тобто "позначення всього, що відображається та пізнається свідомістю людини" [1:234]. Дослідники виділяють такі типи номінації: нейтральна, авторськи спрямована та естетична [3:223]. Назва твору, на нашу думку, належить до останнього типу - естетичної номінації, "при якій слово вже цілком орієнтовано на передачу ідейних прагнень, і це впливає лише з контексту всієї творчості письменника" [3:223].

Крім того, назва твору має деякі особливості тому, що розташована до тексту, у зв'язку з чим виконує функції: "ініціальну, розділову, проспективну і номінативну" [4:109], бо є заголовком, відокремлює один текст від іншого, містить змістову перспективу та дає ім'я тексту.

Ці особливості властиві і назвам, які представлені питальними реченнями. Але речення-назва поетичного твору ще не було об'єктом спеціального дослідження, між іншим питальне речення. На наш погляд, існують деякі риси, притаманні саме питальним реченням, які є назвами поетичних творів.

Специфікою поезії є те, що твір необов'язково має авторську назву. Іноді замість назви використовують перший рядок вірша, так звані "технічні" назви (Ю.О. Карпенко). Тому серед аналізованих одиниць ми виділяємо дві групи: до першої належать авторські назви, а до другої - "технічні".

1. Питальні речення, які є **авторськими** назвами поетичних творів, не дуже поширені. Деякі з поетів взагалі не звертаються до цього типу найменування. Питання як заголовок вірша використовували більш, ніж

інші поети, в українській поезії М. Вороний, а в російській І. Северянін.

Найчастіше питальне речення, яке є назвою, повторюється в тексті. Воно може починати текст. Наприклад: "*Чи зуміси?*", "*Чи не досить?*" М. Вороного, "*Что я значу?*" О. Кольцова, "*И это явь?*" І. Северяніна.

Чи не досить?

Чи не досить вже ілюзій
І даремних мрій?
Хвилювання, сподівання,
Страчених надій?

Вирви з серця геть кохання!
А коли сього
Не захоче серце, разом
Вирви і його!

М. Вороний

Частина першого рядка, яка винесена у назву, має широке значення, вона містить в собі не тільки семантику однорідних додатків, які складають строфу. Риторичне питання звучить як буттєве, воно стосується всього життя ліричного героя. Друга, заключна, строфа побудована як відповідь на питання-назву, вона ніби конкретизує значення питального речення. Якщо спочатку невідомо, про що йде мова, то у другій строфі ми розуміємо, що розчарування, яке відбилося в назві, пов'язано з нещасливим коханням.

Назва може бути представлена у першому рядку, але мати трохи іншу форму. Наприклад, вірш М. Вороного "*Камо?*" починається: "Куди сховаюсь од злости?". Назва є старослов'янським синонімом до першого слова вірша, що одразу сигналізує про високий стиль, настроює читача на особливий пафос тексту. Але вірш за жанром є епіграмою, тобто спостерігається внутрішнє протиставлення форми і сатиричного змісту. Автор, граючи формою і змістом, підкреслює жанрову специфіку твору.

Авторська назва поетичного твору може бути вживаною як речення і у будь-якому іншому місці тексту. Поширеним є повторення питання-назви як рефрену. Наприклад, у П. Вяземського.

Когда? Когда?

Когда утихнут дни волненья
И ясным дням придет череда,
Рассеется звездой спасенья
Кровавых облаков гряда?
Когда? Когда?

Когда воскреснут добры нравы,
Уснет и зависть и вражда?

Престанут люди для забавы
Желать взаимного вреда?
Когда? Когда? (...)

П. Вяземский

Організація твору пов'язана, по-перше, з ритміко-інтонаційним аспектом, а, по-друге, з семантичним. Вона навантажена естетично та сугестивно. У таких випадках вірш часто стає піснею, як у Є. Євтушенка *"Что ты знаешь про землю?"*.

Якщо питання не починає поетичний твір у першому рядку, то воно закінчує або кожную строфу, або весь текст; в цьому випадку воно є висновком, логічним завершенням думки автора. На відміну від розповідного речення, питальне є відкритим висновком, який спрямований на роздум.

А вы могли бы?
Я сразу смазал карту будня,
плеснувши краску из стакана;
я показал на блюде студня
косые скулы океана.
На чешуе жестяной рыбы прочел я
зовы новых губ.
А вы
ноктюрн сыграть могли бы
на флейте водосточных труб?

В. Маяковский

Питальні речення, які є назвою, можуть і не вживатися в самому тексті. Тоді вони часто мають широке значення. Як правило, це питання про загальну ситуацію, які є цілісними фразеологічними сполуками. Наприклад: *"Что это такое?"* С. Єсеніна, *"Что это было?"* Д. Хармса, *"Что нужно знать?"* І. Сєвєрянїна, *"Що?"* О. Ольжича. Можливо і використання цитати у цьому значенні, цитати, яка має таке змістове навантаження, що не потребує декодування в тексті. Наприклад, *"To be or not to be?"* Л. Українки, яка є ініціальним рядком монологу Гамлета з одноіменної трагедії В. Шекспіра.

Більшість назв-питань представлена реченнями реальної модальності теперішнього часу. Але часова віднесеність аналізованих конструкцій умовна, бо мається на увазі загальний теперішній час, який не співвіднесений з будь-якими подіями поетичної дійсності. Окреме вживання назви дає можливість розглядати час тільки відносно моменту мови, а цей момент настає кожного разу, коли читається вірш. Отже,

конструкції цього типу є **позачасовими**. Таким чином, граматичний теперішній час у питаннях-назвах є показником позачасовості.

Питальні речення як назви, на наш погляд, нестандартно виконують проспективну функцію. Вони не представляють зміст тексту у згорнутому вигляді, бо не містять будь-якої конкретної інформації. Дуже рідко текстові реалії з'являються у питанні-назві. Більш того, деякі заголовки можна віднести до багатьох віршів. ("Что значу я?" О. Кольцова, "Истина или счастье?" З. Гіпіус, "Чи пам'ятаєш?" М. Вороного, "Що?" О. Олесья, "Невже?" В. Симоненка). Це пояснюється тим, що вони побудовані як філософські питання. Назвою стають такі питальні речення, які повторюються в поезії, турбують автора. Це питання про сенс життя, буття людини, про людину і світ. Питання-назви з цієї точки зору можна розглядати як висловлення афористичного типу. Наприклад, безперечно такими є: "To be or not to be", "Камо?". Останнє є частиною біблійського "Камо грядеши?" - риторичного звертання Бога до апостола Петра.

2. Друга група становить "**технічні**" назви, в яких ініціальне питальне речення (перший рядок першої строфи) вважається назвою. Порівняно з власне питаннями-назвами "технічні" назви-питання частіше зустрічаються в тексті і є майже у всіх поетів. Вони кардинально відрізняються від попередньої групи. Наприклад, в українській поезії "I що тобі у славі цій?.." В. Стуса, "Це снилось?.." Є. Плужника, "Де зараз ви, кати мого народу?.." В. Симоненка, "Що з тобою, серце? Вмерло ти чи спиш?.." О. Олесья; в російській "Отчего мне так душно? Отчего мне так скучно?.." К. Бальмонта, "Кто мне откликнулся в чаще лесной?.." М. Заболоцького, "Душа! Когда устанешь верить?.." О. Блока, "Где связанный и пригвожденный стон?" О. Мандельштама та інші.

Слід зауважити, що "технічна" назва завжди репрезентована цілісним рядком вірша, але він необов'язково тотожний окремому висловленню. "Технічна" назва може становити частину простого або складного речення, а може, навпаки, складатися з кількох речень, останнє з яких необов'язково є закінченим у першому рядку. Якщо "технічною" назвою виступає питальне речення, то воно відповідне до всього рядка, бо закінчується знаком питання, що й свідчить про функціональний тип речення. Якщо питання поширене на кілька рядків, то в першому воно не може виступати як висловлення зі сформованою метою та інтонацією. Таким чином, питання в "технічних" назвах, якщо воно не займає весь рядок, є тільки частиною назви, а продовження рядка може мати різні відношення до питання.

Найпоширенішою є діалогічна структура, коли рядок починається з питання, за яким йде відповідь. Наприклад "По кому - подзвін? А

по нас... " В. Стуса, "Кто я? Что я? Только лишь мечтатель... " С. Есенина, "Что впереди? Счастливым долгий путь..." І. Буніна, "Поэзій вам?! Хи- хи-хи!" О. Олеся.

Якщо автор не дає відповідь на питання в наступному реченні, то відповідаю стає зміст всього вірша. Рядок продовжується реченням-роздумом, певним чином пов'язаним зі змістом питання. О.Блок "Ты помнишь? В нашей бухте сонной...", "Які там сльози? Хмари лебедині..." В.Стуса.

В таких випадках питальне речення репрезентує тему тексту, яка розгортається у вірші. Найчастіше в тексті йде пошук відповіді на питання або, якщо питальне речення є риторичним, обґрунтовується висловлена думка.

Однаковою мірою поширені "технічні" назви, в яких питальне речення співпадає з першим рядком. Незважаючи на те, що мається на увазі одне висловлення, а не сполука, в якій реалізуються певні відношення, окреме питання теж має велике семантичне навантаження.

"Технічною" назвою може виступати будь-яке питальне речення у структурному, функціональному та семантичному аспектах. Але їх спільною рисою є те, що ініціальне питання завжди є органічною частиною тексту. Вони чітко і конкретно окреслюють проблему і часто дають уявлення про зміст вірша. Те, що питання починає текст, свідчить про активну позицію мовця в його пізнавальній діяльності. "Технічні" назви рідко повторюються кілька разів у тексті (хоч таке теж має місце), тобто вони не є змістоформуєчим центром. Пропонуючи проблему для роздуму, питання вже подає і можливий шлях до вирішення цієї проблеми. Наприклад, риторичні питання потребують не відповіді, а погодження з думкою автора ("*Чи не досить, поете?..* " Б. Олійника, "*Де цвіт життя, де гомін, рух?..* " О. Олеся). Тобто "технічна" назва-питання, з одного боку, висвітлює активну позицію мовця, а з другого, активну мовну діяльність реципієнта.

Отже, авторські і "технічні" назви представлені питальними реченнями, на наш погляд, репрезентують різні лінгвоментальні позиції. У першому випадку ми маємо справу з глибоким філософським сприйняттям світу, спробою пізнати дійсність поза межами часу. Крім того, саме факт дібраної автором назви свідчить про те, що така позиція свідомо. Питання і текст пов'язані як семантично (текст є опосередкованою відповіддю чи роздумом щодо питання), так і структурно (питання, винесене в назву, повторюється в тексті).

"Технічні" назви-питання, навпаки, прагнуть пізнання не на рівні глобальних світобачних категорій, а потребують вирішення проблеми у конкретній мовленнєвій ситуації. Тобто вони репрезентують окремі

фрагменти мовної картини світу, тоді як авторські назви є елементом загального світоуявлення людини.

Таким чином, основною відмінністю двох типів назв-питань як в українській, так і в російській поезії є їх здатність представляти мовну картину світу у її різних виявах. Від того, яким чином мовець пізнає дійсність, такий образ світу у нього і складається.

1. Гак В.Г. К типологии лингвистических номинаций // Языковая номинация: Общие вопросы. - М., 1977.
2. Карпенко Ю.О. Назва твору як об'єкт ономастики // Повідомлення української ономастичної комісії. - К., 1975. - Вип. 13.
3. Ковтун Л.С. Соотношение эстетического и логического компонентов в лексической номинации // Языковая номинация: Общие вопросы. - М., 1977.
4. Кухаренко В.А. Имя заглавного персонажа в целом художественном тексте // Русская ономастика. - Одесса, 1984.
5. Траченко О. Діалектика номінативної та комунікативної природи заголовка як знака тексту // Актуальні проблеми менталінгвістики. - К. - Черкаси, 1999.